

КУДЛА М.В., викладач кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПОЧАТКОВА ШКОЛА УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

На сучасному етапі трансформаційних перетворень система освіти зазнає реформування, що в свою чергу впливає на усі сфери суспільного життя. Це зумовлює потребу дослідження історії становлення теорії й практики виховання і навчання нового покоління на різних етапах розвитку людського суспільства.

Прискіпливу увагу науковців упродовж тривалого періоду привертають події 60-х років ХІХ століття, котрі стали переломним періодом в історії вітчизняної педагогічної думки та школи. Ряд суспільних, соціальних, економічних змін призвели до глибокої кризи в освітній системі, яскравим проявом якої був суспільно-педагогічний рух другої половини 50-х – початку 60-х років ХІХ століття.

Освітні реформи другої половини ХІХ – початку ХХ століття стали предметом наукових розвідок вітчизняних учених: Н.С. Побірченко [1], Л.А. Гаєвської [2], Л.Д. Березівської [3], С.Б. Бричок [4], І.Ф. Шумілової [5].

Для розуміння сутності початкової народної школи кінця ХІХ – початку ХХ століття та розв'язання цілого ряду сучасних проблем підготовки вчителя початкової школи, з нашого погляду, доцільно розглянути історію її становлення та розвитку як складової системи освіти на території підросійської України досліджуваного періоду.

Однією зі складових освітніх реформ, що мала на меті пристосувати тогочасну школу до нових вимог, було створення земств, до компетенції яких входило піклування про народну освіту. «Положенням про земські установи», що було затверджене 1864 року, витрати на народну освіту були віднесені до числа необов'язкових і земства не мали права втручатися у навчально-виховний

процес школи всупереч бажанню уряду. Саме в галузі освіти земська діяльність, за дослідженнями І.Ф. Шумілової, виявилась найбільш успішною.

Суспільно-педагогічний рух 60-х років XIX століття з особливою силою висунув ідею всезагальної освіти і пов'язану з цим проблему загальноосвітнього характеру школи. Демократично налаштовані кола суспільства приділяли велику увагу організації початкової народної школи і створенню сприятливих умов для її розвитку.

У період 60 – 70-х років XIX ст. загально-педагогічний рух зосередив свою основну увагу на найбільш слабкій її ланці народної школи у системі освіти – початковій школі. Відповідно до загального змісту освітніх перетворень питання про народну школу ставилося: по-перше, у політичній площині як право розкріпаченого народу на освіту; по-друге, у просвітительській площині як духовне та розумове розкріпачення народу; по-третє, у педагогічній площині як пошуки оптимального педагогічного рішення просвітительських і власне педагогічних завдань.

Політичний характер вимог прогресивної спільноти в галузі народної освіти – відмова від станової школи, усунення урядового бюрократичного апарату від участі у справі освіти народу, створення народної суспільної школи, а не державної – змусив уряд прийняти більшість цих вимог. «Положення про початкові народні училища» 1864 року декларувало право народу на освіту на всіх її ступенях і право громадськості на участь у створенні та керівництві народною школою. Однак декларація цих прав була лише короткочасною поступкою визвольному руху, спрямованому на нейтралізацію загальнопедагогічного руху.

На основі вивчення нормативних документів нами з'ясовано, що за підпорядкуванням і, відповідно, фінансуванням початкові училища поділялися на земські, міські, міністерські, заводські (фабричні), залізничні, церковнопарафіяльні. Стрімке зростання чисельності бажаючих здобути освіту, значні матеріальні вкладення земств і сільських товариств у шкільне будівництво забезпечили швидкий розвиток земської школи. Однак, унаслідок

піднесення суспільної та народної ініціативи, самодержавство в кінці 60-х років змінює ставлення до народної школи. У рескрипті 25 грудня 1873 року на ім'я міністра народної освіти Олександр II закликав дворянство «стати на варті народної школи».

14 лютого 1874 року міністр народної освіти Д.О. Толстой вніс у Державну раду проект нового «Положення про початкові народні училища», до обговорення якого громадськість вже не залучалася. 25 травня 1874 року проект був затверджений імператором. «Положення» 1874 року докорінно змінило управління початковою народною школою, практично поставивши її в безпосереднє підпорядкування місцевим органам Міністерства народної освіти – дирекціям народних училищ. Проте всі спроби припинити процес зміцнення і розвитку земської школи зазнали поразки. Воно не змогло стримати розвиток народної школи, не дивлячись на всі введенні обмеження, що її сковували.

Проведений нами історико-педагогічний аналіз змісту документів, що регламентували діяльність навчальних закладів, дав підстави для висновку, що загалом структура початкової освіти після реформ 60-х років складалася зі шкіл трьох ступенів. До шкіл першого ступеня належали однокласні училища, які були нижчою елементарною школою. Однокласними були велика частина земських, церковноприходських і міських шкіл. Термін навчання у них, звичайно, встановлювався трирічний, в однокласних церковноприходських школах – дворічний. До шкіл другого ступеня початкової освіти належали двокласні училища. Навчальний курс першого класу двокласних училищ був таким, як і в однокласній школі. Другий клас (із дворічним терміном навчання) давав додатковий курс початкової освіти. До шкіл третього (й останнього) ступеня початкової школи належали багатокласні училища. До них відносилися в основному повітові та міські училища. У школах цього типу всі предмети курсу початкової освіти викладалися більшим обсягом. Термін навчання у повітових училищах був трирічний, а в міських – шестирічний.

Однак, зростання кількості земських сільських шкіл та їх популярності серед селян стали причиною занепокоєння правлячих верств. На початку 80-х

років XIX століття уряд і Міністерство народної освіти вирішили радикально змінити положення народної освіти за допомогою духівництва, протиставивши земській церковно-приходську школу. Основна мета цього типу шкіл полягала в тому, щоб розповсюджувати серед народу вчення віри і моральності, посилювати вплив церкви.

Протягом усього періоду існування земських і церковно-приходських шкіл між ними відбувалася вперта і безперервна боротьба. Земства скаржилися, що духівництво навмисно перешкоджало зростанню земських сільських шкіл, не даючи згоди на їх відкриття або переконуючи селян замінити земську школу церковно-приходською. За змістом, методами і результатами роботи сільська церковно-приходська школа багато в чому поступалася земській. Рівень підготовки випускників церковних шкіл був дуже низьким.

Відповідно до Положення 1869 року, Інструкцією Міністерства народної освіти 1875 року поряд із земськими та церковно-приходськими школами існували міністерські училища, які повинні були служити зразком для інших у педагогічному відношенні. Міністерські зразкові училища відкривалися у великих селах і так само, як решта типів сільських шкіл, утримувалися за рахунок місцевого населення. Програми зразкових училищ не відповідали вимогам життя і потребам сільського населення, будь-які нововведення в організації навчання впроваджувалися поволі й обережно.

Разом з організованими школами в селах продовжували існувати школи грамоти, що відіграли велику роль у розповсюдженні писемності серед селян. Проте, в кінці XIX століття уряд вирішив використати їх як засіб обмеження рівня освіти селян і звести навчання до елементарної грамоти і етично-релігійного виховання, а тому передав їх під опіку Священного Синоду. Термін навчання у такій школі не перевищував один – два роки.

Проведене дослідження надало змогу дійти до висновку, що досить складною була внутрішня структура початкової освіти, яка складалася із трьох ступенів: однокласні училища (нижча елементарна школа): земські й церковнопарафіяльні школи, школи міського самоврядування, школи грамоти;

двокласні училища (міністерські «зразкові» училища, двокласні церковнопарафіяльні, частина парафіяльних училищ); багатокласні училища (повітові й міські). Усі розряди початкових шкіл, які перебували у віданні Міністерства народної освіти, становили значну різноманітність у формах цього підпорядкування, у відношеннях до органів навчальної влади і місцевого представництва, в обсягах прав викладацького персоналу.

До відкриття й утримання початкових училищ залучалися земства, міські і сільські товариства. Вони мали право для завідування училищами обирати особливих попечителів і попечительниць, які підпорядковувались інспектору народних училищ. Відповідно до законодавства, ці особи затверджувалися на своїх посадах і звільнялися від них губернською училищною радою за представленням відповідної повітової училищної ради, в якій вони мали право засідати і подавати голос лише у справах своїх училищ і шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття) / Н. С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2002. – 331 с.
2. Гаєвська Л. А. Управління загальною середньою освітою в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. А. Гаєвська. – Умань : РВЦ “Софія”, 2008. – 124 с.
3. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти як історико-педагогічна проблема / Л.Д. Березівська // Зб. наук. пр. Сер. “Пед. науки”. – Херсон : ХДУ, 2004. – Вип. 37. – С. 10–15.
4. Бричок С.Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (др. пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2005. – 206 с.
5. Шумілова І.Ф. Просвітницька діяльність повітових земств північно-приазовського регіону в др. пол. XIX ст. // Шлях освіти. – 2003. – №3 – С. 47-52.